

MEZEI MÁRTA

MŰFAJI KETTŐSSÉG VÖRÖSMARTY HONFOGLALÁSI EPOSZÁBAN

Vannak művek, melyeknek népszerűsége, hatása nem objektív művészi tökéletességükből fakad. Néha azért kedvelnek egy-egy alkotást, mert egy nagyobb, irodalmi célok fölötti eszmét szolgál; néha pusztán azért, mert szerencsés összhang van az író és közönségének igénye között; néha meg éppen azért, mert a formai összhangtalanságban egy kor eszme- és érzésvilágának disszonanciája ölt művészi alakot. Későbbi korok irodalmának őskereső igénye szívesen nyúl az ilyenféle alkotásokhoz, s a problémák és konfliktusok jogos vagy kevésbé jogos azonosításával avatják a felfedezett műveket hagyománnyá és modernné egyszerre.

A *Zalán futása* végigéli a kornak és az utókornak ilyenemű népszerűségi hullámain, s ha hiszünk a mondásnak, mely a könyvek sorsszerűségéről beszél, elmondhatjuk, hogy érdekes és változatos pályát fut be egy évszázadnyi idő alatt. Fogadtatása hozsannás magasztalás volt, s az ifjú szerző „nemzetünk koszorús költőjévé” emeltetett. A következő korszakok kritikussai, kik Petőfiben és Aranyban látták költőideáljukat, a klasszikus irodalom szigorú műfaj-szabályait állították mércéül az eposz mellé, szerkezetének lazaságát hibáztatták s inkább a részletek szépségét dicsérték. A XX. század elején a nyugatosok megejtően modernizáló, de torzító tükrében, napjainkban pedig a marxista irodalomszemlélet objektív igényével láttatták ezt a jelentős és különös, minden kettősségével együtt oly vonzó művet. Nehéz és fárasztó olvasmány, igaz, s ha a mai irodalomtörténet újra meg újra mégis szívesen foglalkozik vele, nem a részletszépségek valóban elragadó varázsáért teszi, hanem mert disszonanciájának lényegét keresve tágabb és mélyebb összefüggésekre is rávilágíthat.

E nagyreményű és nagyhírű eposz úgyszólván fogantatásában hordozta már ellentéteit; ellentétét a múltnak és jelennek, az eszmének és valóságnak, tudatnak és értelemnek. Az író korának gyötrő egzisztenciális bizonytalanságában élve vállalta teljes emberséggel a kor szolgálatát, s maga a honfoglalási eposz mint hazafias tett és mint irodalmi cél egyfajta, tudatosan át nem élt, de mélyen az író jelenéből fakadó ellentétet hordoz. A nemzet „nagyra törő, tehetősb fiaihoz” szól, a nemesi nemzethez, az osztályhoz, melyhez tartozott, azokhoz, akiktől a meginduló hazafias küzdelmek vezetését, az új társadalom nemzeti és humánus szabadságának kivívását várta, a honfoglaló hősök példáján erősödött helytállást az országgyűlések politikai harcaiban. Ám ez az új már bontakozó terveiben is több, mint ami a rendi világgéppel maradéktalanul összehangolódhat. Mert a születő társadalmi rend a nemzeti szabadság eszméjét már polgári értelemben váltaná valóra, s a hazafias lelkesedés múltat idéző dalnoka — akarva-akaratlanul — az eljövendő kor emberének új problémáiról, új igényeiről is beszél. Miben? Abban a kettősségben, ahogyan hősei a magánéleti boldogságot, és a közelet szolgálatát ellentétekben, mély, sorsdöntő dilemmaként élik át. Abban, ahogyan a reménytelen szerelem önmagát adó lírájában saját sorsának egzisztenciális bizonytalanságáról beszél, s abban, ahogyan az individuum megnövekedett boldogság-igényéről, vágyairól,

törekvéseiről szól.¹ A nemzeti-hazafias eszmék szólalókban és cselekményben kibontva, a lelkesedés nyílt pátoaszával lobognak az eposzban, mivel ezek az eszmék összhangban voltak a rendi-alkotmányos követelményekkel. A másik, a polgári értelmű humánus problematika, mivel ekkor még nem tudatos teljes egészében, szinte szándéktalanul és közvetetten szólal meg, leszorulva a művészi forma érzékeny és rejtőzködően bonyolult beszédű jelképeibe.

A költő a kor gyermeke, eszméi a kor eszméi, hazafias hevülete korának lelkesedését emeli költői magaslatra. Ha a kacagányos ősök múltját láttatja, jelenének igényei és eszméi szerint teszi, teljes odaadással, igaz emberséggel. És mégis, minden múltbamerülő ihleten és lelkes hazafiságon és minden korszerűsége túl, a honfoglalás témája maga is kész alap ahhoz, hogy a költői magatartást meghasonlotta tegye. Minden igazi eposzköltőnek „... oly magas szemponton kell állnia, honnan a nemzet múlt életét, gondolkodását, érzésmódját vérebé szívhatta légyen” — írja Erdélyi János.² Érzés és cselekvés, belső célok és külső véletlenek tökéletes összhangját tárja fel az eposzi világ, melyben a költő otthonosan érzi magát, melynek körében feloldódik, azonosulva a múlt világának tárgyi és emberi valóságával. Ám a honfoglaláskori múlt, mint a rendi társadalomnak visszavetített formája, egy magában kész politikai alkotmány, erkölcsi és eszmei rendszerek megmerevedett kerete, mellyel épp azért nem azonosulhat teljesen, mert a jelen embere. Egy koré, mely múltkereső igényével és törekvéseinek egyik felével igenli ezt a világot, de az új felé törésében egy mástörvényű, bonyolultabb polgári világ halad a kibontakozás felé. A múlt rendje most a jelenben mint kötelezettségek rendszere, mint törvény és konvenció követeli elismertetését, s gátként áll a szabadabb életformát követelő emberi-költői egyéniség elé. Megmerevedett forma, kész keret, melyben már nem lehet maradéktalanul feloldódni, s a költői magatartás szükségképpen a belső-lírai szférák felé vonul vissza.

Ha a múlt lehet fegyver egy nemzet függetlenségi harcaiban, akkor a honfoglalás történelmi ténye mindenesetre a leghatásosabb fegyver az önálló államiságért folytatott küzdelemben. Csakhogy 1825-ben a nemzeti szabadság gondolata még néhány engedmény kivívására összpontosul a rendi országgyűlések alkotmányos és lojalis szellemű vitáiban. A honfoglaló hősök véráldozatában a nemesi osztály elsősorban osztályjussainak igazolását kereste, s a honszerzés tényét történelmi tudásuk és politikai tudatosságuk predestinációja szerint nem mint szabadságra mozgósító hagyományt fogták fel múlt és jelen igaz jelentőségében, hanem mint példatárt: legendás hősök fényes pantheonját, kiktől hazafias áldozatkészséget és férfias helytállást akartak tanulni. Így szűkül le a nemzeti érvény osztályjussok bizonyítékául egyfelől és erkölcsi tanulságul másfelől.

Az erkölcsi példaképpé emelt ősök harcos idők harcos férfiai voltak, legszebb jellemvonásuk Vörösmarty szemében a fegyverforgató helytállás volt a honszerzés véres csatáiban. A megidézett dicső múlt harcok forratagában kavarg, embereinek élettere a csatamező, erényük elsősorban harci erény. Ám a hadak korát idéző költőnek ez idegen világ: megborzong, ha megszólalnak a harci kürtök, kedvenc hőseit lehetőleg távol tartja a véres ütközetektől, győzelmes csaták után borongva néz el a letarolt csatatér felett, s éneke nem diadalmi himnusz, hanem az elesett hősök siratódala. Osszián és a felvilágosodás háborút kárhóztató humanizmusa visszhangzik énekében; a költő „egyetemes emberi részvéte”³ siratja a pusztulást. Bessenyei eposzkísérletében még az „álmából serkent oktató természet” mond keserves beszédet, tanokban és tételekben kárhóztatja a háborúk pusztításait. A reformkori költő azonban kilép az epikus keretből, s ami ott didaktikus szónoklat és tételes intelem, itt mélyen átélte lírává oldódik, s nem csupán a harcmező fölé lengő gyászdalban ölt költői formát, hanem a hang tónusát egészében határozza meg: elégikus borongással szövi át a harci események minden mozzanatát.

¹ Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály* Bp. 1957. 70—73. l.

² Erdélyi János: *Pályák és pálmák*. Bp. 1886. 223. l.

³ Horváth János: *Tanulmányok*. Bp. 1956. 247. l.

Van valami kettősség abban a nagy várakozásban és óhajban, amely a nemzeti eposz születését megelőzte — még akkor is, ha csupán az irodalmi életet és irodalmi tudatot vizsgáljuk. Irodalmi életünk kibontakozásának legszebb korszaka ez, most érik meg és teljesül ki a felvilágosodás és a nyelvújítás korának kulturális programja, az irodalom valóban elindul a művelt polgári nemzetek magaslatai felé. Különös és sajátosan a magyar történelmi problematikából adódik, hogy a polgári-irodalmi programban a honfoglalási eposz megteremtését milyen erősen hangsúlyozzák már évtizedek óta. Polgári-nemzeti és nemesi-nemzeti fonódik egyé, de ellentmondásos egységgé. A polgári irodalmak — a példaképek — eszmei magasrendűségét épp a feudális osztályérdekek és jogok elleni küzdelem jelentette, míg a magyar honfoglalási eposz szükségképpen a haladást vezető feudális kötöttségű osztály jussai mellett szólt bizonyító érvénnyel. Így a polgári-irodalmi programból született mű egyszerűen a nemesi kiváltságok igazolójává válik. Másfelől: az új problémák, az új szemléletmód új formai megoldásokat követelt, néha merészen újat, néha a hagyományos teljes mellőzését. Az eposzi műfaj pedig évszázadokon át hordozott konvencióival, alig változó formai megoldásaival megint csak feszültséget okozó keret az új eszmék számára. Így a magyar honfoglalási eposz a sajátos történelmi szituációban egyszerre szolgálja a nemzeti szabadság gondolatát — de a feudális osztályérdekeket is; az irodalom gazdagodását — de a konvencionális formák továbbélését is.

Ha a kor, a tárgy, a szemléletmód ennyi kettősséget hordoz, miként lehetne a *Zalán futása* zavartalanul-harmonikus alkotás? Hogyan tudna a költő feloldódni egy oly világban, melynek politikai és erkölcsi rendje a jelenben egyéniségének szabad kibontakozását gátként fékezi? Miként adhatna az ábrázolt világ önmagából, létezésének objektív törvényeiből zavartalan összhangú nemzeti és humánus tanulságot, ha a költő nem azonosul maradéktalanul világával, sőt énjének egyik felével — tudva-tudatlanul — még szemben is áll vele? Hogyan ábrázolhatna oly jellemeket, akik végzetük tudatos vállalásával egyéni törekvéseiket harmonikus összhangba hozzák a közösség céljaival, ha a haza szolgálata és az egyes ember vágyai, boldogságigénye között olyan mély szakadékot lát, s ha azzal a múltbéli harcok élet-attitűddel oly idegenül és borzadva áll szemben? Miként lehetséges ilyen adottságok mellett eposzi szemléletmód, hogyan lehet összhangot teremteni eszme, sors, cselekmény, jellemek és tárgyi valóság között? A *Zalán futása* kettősen felel a vállalt feladatra: egyfelől adja a letűnt hősi kor egyes történéseit, jeleneteit, s másfelől egy ettől lényegesen különböző jelen formáit, érzelmeit, szemléletmódját, mely nem azonosul a leírt eseményekkel, hanem lírai módon a szubjektív szemléletnek és érzésnek magában létező világává lesz, ennél időzik, s elsősorban ennek ábrázolását adja. A költő-attitűd, a szemléletmód így *lényegében* lírikus, ellentétként a vállalt műfaji keretnek, s meghatározó alapjaként az eposz minden eszmei és művészi disszonanciájának. Csak így, erről az alapról magyarázhatjuk a *Zalán futását*, mint egyes költői alkotást, mint művészi tanúbizonyságot korának ellentmondásairól, és így ismerjük meg közelebbről a reformkori eposz műfaji sajátosságait is.

A költői állásfoglalás lírai jellege elégikus borongással szövi át az eposzt. A főcselekmény jeleneteiben a humánus oldódik lírává. Lelkes irodalombúvárok megszámlálták, hogy a halálnak hányféle nemét rajzolta meg, s hogy a harci sebesüléseknek, a testi emberi fájdalomnak mennyi változatát önti költői formába. Ez a számszerű gyakoriság csak egy szempontból érdekes, azért, mert a költő humánus részvételére mutat, mintegy lírai kényszerre, mellyel keresi és megragadja azokat az ábrázolási lehetőségeket, ahol a fájdalom és részvét szava emelkedhet az objektív leírások fölé. Az epizód-cselekményeket a reménytelen szerelem fájdalmas-borongós hangulata árnyékolja be. A költő boldogtalan szerelmének fájdalmát nem csupán a délszaki tündér hordozza, hanem az epizód szereplők közül is sokan: a halálra szánt Laborcán, a tündér után futó Bors, s Melitta, Zalán megunt kedvese. S valahogyan a boldog szerelem is bánatokkal terhes, a szerelmesek alig találkoznak, s ha igen, örömről mögött tépelődés, amolyan önvád-féle nyugtalanság vibrál, hiszen a kedves mellett töltött

boldog órák a kötelességteljesítéstől, a harcoktól tartják távol a hőst. A hang és hangulat elégikus líraisága ilyenképpen végigkíséri a tiz ének minden mozzanatát. Az eposz nem zárja ki az érzelmek festését, sőt igényli a lírai elemeket, de csak mint mozzanatok szerepelhetnek, mint részek és humánus elmélyítése az ábrázolt egységes és objektív világképnek. Vörösmartynál azonban (mint Ossziánnál) ez a lirizmus határozza meg a hangot és színezést, az egész ábrázolás alapformájává válik, ellentétként az epika objektív jellegének.

A *Zalán* kritikusan rendszerint a szerkezetet hibáztatják, mondván, hogy a főcselekmény és az epizód-cselekmények között nincs szerves kapcsolat, hogy a harci események fázasztó egymásutánban kavarnak, s hogy az eposz darabokra hullik, igaz, részenként és önmagában gyönyörű darabokra, de szerves egységgé nem kerekedik. Mint megállapítások, mint tünetek rögzítése ez valóban igaz, de úgy, mint a szemlélet és ábrázolási mód egyik következménye. Az ilyenmű hibákat azért állíthatták főbűnösökként a kritika ítélőszéke elé, mert ezek a legvilágosabban mutatkoznak, s mert esztétikai arányérzékünket sértik. Ha eposzi mértékkel mérünk — márpedig a *Zalánt* így vizsgáljuk —, a lírai alaphang legalább olyan hiba, de oly hiba, melytől szubjektív énünk elfogódik, s önmagában való szépsége csapdába ejti kritikai objektivitásunkat. Mikor lesz az eposzi szerkezet zárt és tökéletes egység, mivel éri el az epikus költő, hogy a létező világ teljes és részletes ábrázolását meg a cselekmények gazdagon szerteágazó szövevényét egy teljes világképpé kerekítse? Az eposz középpontjában mindig egy egyén áll, akinek minden tette, vágya, törekvése és szenvedélyei szorosan összekovácsolódnak mindazzal, ami az eposzban történik, a közösségi célokkal és a mellék-cselekményekkel is. A főhős halad a maga útján: egyéniségének és törekvéseinek indítéka szerint, ámde sorsát mégsem a maga-megszabta törvények döntik el, hanem legalább annyira a külső körülmények. A nemzet, a közösség céljai a nagyobbak, egyetemes érvényűek, melyeknek érvényesülniök kell — gyakran az egyéni tervek, vágyak és akarások fölött és ellenében. Ha a kétféle erő: közösségi és egyéni tökéletesen egyenrangú, s a kapcsolat a kettő között állandó és eleven, s ha mindkét törekvés megoldásában a nemzeti és humánus igazság érvényesül, az eposz kerek és egész, a tökéletes lezártág benyomását kelti. Az Iliásban érvényesül ez legszebben, ahol a haragvó Achilleusz indulatai, cselekedetei a görög seregek sorsával, s az egész görögség jövődjével oly mélyen és minden mozzanatában összefüggnek, s noha a hősnak buknia kell, az egyetemes cél diadalmasan érvényesül áldozatai felett. S mi történik itt, a *Zalán* jutásában? Ki a főhős, akinek egyéni törekvése a nemzeti célokkal szorosan összefonódik? Árpád? De hol vannak személyiségének sajátos tettei, vágyai, szenvedélyei? A hadvezető fejedelem nemzete céljait érvényesíti, de nem úgy, hogy sorsát tudatosan aláveti a közösségnek, hanem eleve egy vele, egyénietlen fényességben tündöklő hadak élén, mint jellegtelen vak eszköze nemzete céljainak. Így, mivel nincs egyénisége, egyéni cselekedeteinek tükrében nem sűrűsödik együvé nemzeti és emberi cél, a cselekmények nem vonatkoznak őrá, sem ő nem befolyásolja végzetes-döntően azokat. Hiányzik a központ és középpont, melyhez viszonyítani kellene és lehetne minden történést. Árpád nem egyéniség az akarat és indulat, célszerűség és sors, erények és tévedések örök emberi végletei között hullámmzó tetteivel, hanem csakis hadvezér, aki csupán fejedelmi-hadvezető mivoltában él és cselekszik. Az eposz nemzeti érdekű cselekménysora nem is lesz más, mint harcok végtelen és csüggesztően egyforma forgataga. Vagy talán Ete lenne alkalmas eposzi hős? Néki van magánélete, érzelmei és vívódásai, ámde ő pusztá életének és boldogságának épp a közösségi célok megkerülésével jut birtokába. Az ő sorsa döntő pontokon elkülönül nemzete céljaitól. Az Etehez fűződő eseménysorban az általános emberi érvényű mondanivaló ilt művészi formát — itt is elsősorban a költő korának problémái szerint. A szerkezetet vizsgálva máris itt vagyunk a lírai szemléletmód és ábrázolási alapforma kettősségénél. Az objektív érvényű történelmi cselekménysort — mint számára idegen világot — nem tudja összefogni egy nagyszerű hős tetteinek tükrében; szubjektív mondanivalója pedig egy ettől független, de lírai elmélyültséggel ábrázolt eseménysorban bontakozik ki.

A költő különben sem tud belefelejtkezni naiv gyönyörűséggel a létező dolgok tárgyi valóságába. Ha egy-egy epikai objektum megragadja figyelmét, az is lírával itatódik át, az egyénben keltett reflexiókkal és hangulatiságával dominál elsősorban, nem létezésének realitásával. Alkest így mutatja be:

Rettentő vala ez nézésre: fejében az álló
Vas sisakon hosszan rezegett lószőre, s tetőtől
Talpig vasban volt, nem látszott semmi nyílása.
S mintha egész ember vasból lett volna teremtvé:
Úgy jött fénytelenül, s iszonyú feketében: előtte,
Mint hideg éjjeli domb, látszott nagy pajzsa, s középett
Szörnyű halálkoponyát mutatott vert fényes ezüstsől.

Természeti leírásaiban (nagyon kevés van!) is a jelenség hangulati tartalma uralkodó:

Alkonyodásra jutott már a nap, s tiszta határát
És a nyugvó tájt bágyadt lángszinbe borítván,
Általadott vizet és földet hűvös esti homálynak.

A tárgyi ábrázolás elveszti színességét, az eposzi világ kedves és eleven tarkasága helyett a dolgok mögé, idő és tér fölötti világok lebegésébe ragadja olvasóját. Innen az objektívnek szánt leírások egyhangúsága és szerkezetlen egymásutánja, sorrendet és kapcsolatot nem az okszerűség vagy a totalitás igénye teremt, hanem az asszociációs áradás, az érzelmi-hangulati hullámzások, a mesés gazdagságú képzelet önkényének szabadsága.

Valahogyan a befejezés is elégedetlenül hagy bennünket. Igaz, a honfoglalás teljes dicsőségben befejeződött, Ete elnyeri Hajnát, de valamiképp eltolódik az egyensúly: az elesett hősokeket jobban sajnáljuk, mint ahogy a győzteseknek örülünk; részvétünk nagyobb az összetört menekülő Zalán sorsán, mint örömünk Árpád dicsőségén; Hajnát és Etét az egymás utáni vágyakozásban és aggodalomban képzeljük el szívesebben, mint a beteljesült boldogságban. A befejezés sem tudta megnyugtató egységgé zární azt, ami az eposzban szét-hullik, csak lírai részvétünk teljes, a kapott világkép nem.

A lírai szemléletmód és ábrázolási alapforma szabja meg a jellemek és sorsok alakítását is. Megfigyelték már, hogy szereplői közül azokat ábrázolja emberibben, sokoldalúbban, akiknek sorsa a szenvedés, a bukás. Zalán rokonszenvesebb, mint Árpád, a délszaki tündért jobban megkedveltük, mint Etét. A költő mélyebb azonosulással éli át a szenvedők, a szerelmi bánat rabjainak sorsát, mint a harcoss hősoke érzelmi-erkölcsi világképét. A hadvezető Árpád epikus indítékú megjelenítését is átszínezi a líra. A dicsőítés állandó felsőfoka, a mitikus magaslatokba emelő hasonlatok önkéntelenül a Berzsenyi ódáinak hőssé avató pátoszáat idézik a költői képek lírikus-romantikus hangjával:

Jól hallá e zajt, el sem futa tőle nagy Árpád,
Mint más futna, kit asszony szült félékeny apától.
Nem futa, megfordult, s nagyságos homloka látszott,
És csak alig látszott, már villoga, csattoga kardja,
S a rohanó Viddint megszedítette csapása:
Így fordul meg az égi vihar nagy tengerek árján,
Így fordul vele meg a tenger szörnyű hatalma:
Mint, Viddin! tereád fordult meg erőszakos Árpád;

Nem epikus ábrázolás — s Vörösmarty kedvvel alkalmazza — az érzelmi viszonylatokban való megjelenítést. A szereplőt nem pusztán megjelenésében, tetteiben önmaga világán belül ábrázolja tárgyilagos leírásban, hanem kapcsolatokban és hatásokban, melyek a tárgyakhoz és személyekhez fűzik. A keltett hatások is elsősorban érzelmi és hangulatiak, a szereplők érzelmi telítettségének kisugárzása, köveket, folyókat érzésekre varázsló hatalma. Így siratja a délszaki tündért:

Anyja, az Álommal testvér, a fátyolos Éjjel,
 Hogy megtudta szerencsétlen fia kínos elestét,
 Bús komor orcáját mélyebben fődte homállal,
 Sirva leszállt, hajait tépvén, a föld közepébe,
 Ott nyöge: rajta nehéz bércek szikláí feküdtek
 S zuga fölötte szelek fúttán a tengerek árja;
 Ó pedig egyre nyögött s keseregve szülöttét,
 Könnyeiivel fölforrt a zúgó tengerek árja,
 Megrendült iszonyu fájdalomán a hegyek orma
 S a mereven sziklák vas szálai megrepedeztek.

A sorshelyzetek alakításában is lírizmusa szab irányt, hőseinek elsősorban szubjektív indítékú cselekedeteit teszi sorsdöntővé. Ete halálra szánja magát népe érdekében. Ám a költő nem a pusztulásba sodró erényeket igenli, hanem a boldogságra táró emberi vágyakozást. Ete áldozatát Vörösmarty-Hadúr nem tudja elfogadni, csak Laborcánét, aki a szerelmi boldogtalanság sorsüldözte rabja egész életében és az utolsó percekben fellobbant szenvedélyében egyaránt. A költő ismeri az önfeláldozás erkölcsi nagyszerűségét, de csak a lírai körön belül, s amíg Ete nem halhat meg a közösségért, a délszaki tündér meghal Hajnáért, hogy megmentse és szerelméhez küldje. A két sors egyazon indítékból fakad: a költő boldogságigényéből és humanizmusának polgári színezetű erős individualizmusából, mellyel átlépi az epikus ábrázolás követelményeit. Mert az eposzi szereplők soha nem cselekedhetnek pusztán szubjektív indítékok szerint, vágyaikat és törekvéseiket a körülmények és az egyetemes-nemzeti célok szabják meg döntően. Ha Vörösmartynál a feudális szemléletmód korlátai szabnának sorshelyzeteket, akkor bizonyonnyal elfogadná Ete áldozatát az eposzi sémák javára, de a humanus mondanivalót hordozó líra kárára. — De miért is ölné meg kedves hőst, honnan merítsen önfeláldozásához elegendő erőlcsi indokot? Ete halálát csak akkor tudná meggyőző erővel és az epika objektív érvényével ábrázolni, ha a jelen politikai elszántságban és erkölcsi erőben közel állana ama múltbeli világ közdelmeinek töretlen magyszerűségéhez. De nem így van! A múlttal való azonosulást nemcsak a politikai tudat kettőssége és a harcoktól irtózó humanizmus korlátozza, hanem az is, hogy jelene törekvéseinek erkölcsi magaserendősége nem táplálja elég erővel a hazafias lelkesedést. A költő megrendült hittel nézi korát, az önfeláldozás hősi elszántságához nem meríthet erőt belőle. Ragyogó múlt és kétségektől árnyékos jelen között túl nagy az ellentét ahhoz, hogy az író feloldódva világában mintegy belülről szemlélje azt. Otthontalansága a múltban formálisan is megszólal, a líra ismét áttöri az epikus kereteket, a költő személyesen előlép, hogy megsirassa elfajult korát:

Gyengék is már e letűnő kor lelkei; a nagy
 Ősi dicsőséget nem bírják tartani többé.
 Ti kacagányos apák, hadat úzó szittyá vezérek,
 Hős eleink, mi csekély nektek keveredni csatába,
 Ott új honnotokért küzködni, s elesni vitézül.
 Nem! méltó unokátoknak most mondani én nem
 Merném nemzetemet; mert a kard súlya keserves
 Már neki, s mellékes gondokra vetődve, mohón a
 Béke futó örömét kapdossa — nem őrzi — bolondul.

De minden elsőszemélyű megszólaláson kívül és túl, minden képben, minden sorban ő van jelen; eposzköltő, akinek nem sikerül elrejtőznie tárgyában. Szerkezetben, jellemzésben, motívációban szubjektív törvények szabnak irányt, hogyne árulkodnék lírikus elfogódottságáról a stílus? Mindent átlengő elégikus hangulatiság; líra a leírásokban; gondolati líra ábrázolások helyett; líra a halálba menők siratásában; az elvágyódás lírája hangzik a kozmikus szférák felé törve — érzelmekkel és hangulatokkal telítve a világegyetemet térben és időben s téren és időn túl. Épp ez a stíl- és hangbéli lírai állandóság figyelmeztet, hogy itt nem pusztán a stílusról van szó. A stílus a költő tollán maga a tett, amellyel korára hat;

⁴ Tóth Dezső: i. m. 67—68. l.

képes; eszméi és érzelmei mélységének akarva-akaratlanul beszédes tanúja. Ami a stílusban van, az az emberben van, s ami az emberben van, az korának függvénye majd minden mozzanatában, a tudatosban és a csak-érzelmelekben átélt problematikában is. Ha a stílus egészét átszövi a líra, akkor a költői szemléletmód lényegében is az van, mint függvénye a kor és egyéni sorsa bonyolult problémáinak.

Most hát itt vagyunk megállapításainkkal a végső következtetésnél. Elmondtuk, hogy a *Zalán futása* reális és eszmei indítékaiban mi az, ami a lírához vezet; elmondtuk, hogy szemléletben, ábrázolási módban, szerkezetben, jellemrajzban és motivációban hogyan ölt formát, hogyan hatja át a stílus egészét és hogyan okoz műfaji disszonanciát. Ha a paradoxonig éleznők a következtetés formuláját, most talán azt mondhatnánk, hogy a *Zalán futása* epika nélküli eposz. A Zalán teljes egészére így nem is igaz, s célunk nem tetszetős paradoxonok gyártása. Ha van kettősség a műben, az lényegéből fakad, egy korból, melynek formálódó új rendje több és mélyebb problémát adott költőjének, mint amennyit tudatosan átélhetett; nagyobb feladatot tűzött eléje, mint amennyi egzisztenciális biztonságot nyújtott. És mégis, az alkotásban kora és önmaga fölé emelkedve akar jelenéért küzdeni, nem kívülről megszabott kényszerként, hanem ifjú költő-emberségének minden hazafiúi lelkesedésével és erkölcsi erejével. Vállalni a nagy közösség nagy céljainak szolgálatát, a túlaradó szubjektivitást zárt keretekhez szabni: a romantikus költő attitűdje, mely formát ölt az eposz egészében. Formát ölt és formát bont: átlépi és kitágítja a szabványos-konvencionális eposzi kereteket. Ha tetszik: a *Zalán futásának* hibái egyszersmind a kor epikájának sajátosságai is, disszonanciáit vizsgálva a romantikus eposz jellegzetességeire utalunk.

A reformkori eposzok minden egyes darabja valamivel mindig a kor és az epikus vállalkozások ellentéteire figyelmeztet. Mert valami mindig hibázik, vagy a tárgy nemzeti jelentősége, vagy a szerkezet, vagy a mitológia, vagy a jellemzés. A művészi forma érzékeny mutatója minden irodalmi divaton túl a kor igazságairól beszél, ha másként nem, művészi negatívumokban. S ha az epikus vállalkozás irodalmi erényekkel túl is lép a *Zalán futása* eredményein, ezek az értékek is áttörnek az eposzi kereteket. A műfaj mindenütt bomlik, mégpedig egy irányban: az egyéniség jogainak polgári eszmeiségű és romantikus megformálású követelményei szerint. Az egyéni-szubjektív problematika a korábbi eposzokban lírai jelleget ölt, a későbbiekben pedig a romantikus-drámai felé halad a szenvedélyek sorsszabó hatalmának rajzával [mint az *Eger* (1827) és a legtökéletesebb: *A két szomszédvár* (1831)]. S ha megint engednének a kínálkozó paradoxon csábításának, azt kellene mondanunk, hogy az eposz a nagy eposzi divat idején bizonyos fokig időszerűtlen műfaj. Korszerűtlen valóban, ha a homéroszi-klasszikus műfaji formák újratemtését tűzte ki feladatául, de szándékosan vagy szándékaltalanul romantikussá váló sajátosságaival mélyen jelenében gyökerezik. És jelenéhez is szól: akart és akaratlan líraiságával egyfelől, és másfelől a nagyszerű nemzeti múlt költői felmagasztalásában. A reformkori mozgalmak kezdetén a honfoglalás jelentőségét — bizonyos korlátokkal, de tudatosan akarták politikai hatóerővé kovácsolni; s a megszülető eposz, mint nagyszabású irodalmi vállalkozás, az irodalmi élet emelkedésének, gazdagodásának is döntő bizonyítéka volt. Az eposzi divatot ez a két tény szentesíti, ám a kor formálódó küzdelmeiben is több volt, mint ami az eposz eszmei és formai követelményeibe beleférhetett. Érdekes, és mélyen a lényegről beszélő irodalmi jelenség az, hogy az első epikus-paródiák épp az eposzi divat virágkorában keletkeztek. Kisfaludy Károly vígnovelláiban (*Andor és Juci* 1824, *Hős Fercsi* 1828) pellengérré kerülnek a szabványos, ünnepélyes műfaji fordulatok, a fellengző ossziánizmus és a nyelv keresett választékossága. A divatos epikai stílus oly tüneteket mutatott, amely fölött már ekkor jogosan hangzott fel a nevetés büntetése.

Klasszikus eposz teremtésére késő korszak volt ez, s az ifjú Vörösmarty nagyszabású vállalkozása minden szépségével és disszonanciáival mintegy kijelöli az eposz útját, az eposzi forma bomlásának irányát, tematikai tágulását, de szűkítését is: a személyes-egyéni problematika elmélyülése felé.